

وجوه افتراق و اشتراک نهادهای میراث فرهنگی

(آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها)

نیره خدادادشهری

دانشجوی دکتری بازاریابی اطلاعات دانشگاه تهران

محمد حقی خوانساری

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ تشیع دانشگاه ادیان و مذاهب

مقدمه

از کهن‌ترین سازمان‌های فرهنگی که میراث‌دار دستاوردهای فکری و معنوی جوامع انسانی، کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها هستند. جامعه بشری از چند هزار سال قبل این نهادها را برای گردآوری، سازماندهی، حفاظت و نگهداری و نیز فراهم کردن دسترسی به اشیای حامل دانش، ایجاد و آنها را حفظ نموده است. بدین لحاظ آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها همواره سه ضلع مثلثی بوده‌اند که نه تنها نگاهبانی از میراث گرانبهای آدمیان را برعهده داشته، بلکه دسترسی به این منابع بی‌بدیل را تسهیل نموده‌اند. فرایندی که در نتیجه آن، پیشرفت فرهنگی و آموزشی جوامع و تکامل سنت‌های مربوط به روش‌های نظام‌مند علمی حاصل شده است. بدین لحاظ با وجود تفاوت‌ها، این سه نهاد فرهنگی اهداف و ویژگی‌های مشترک بسیاری دارند؛ چراکه همه سازمان‌های مرتبط با میراث فرهنگی، در اشتراک‌گذاری منابع و حفاظت و نگهداری از دانش و دستاوردهای فکری و معنوی پیشینیان منافع و رویه مشترکی دارند.^۱ چنین است که از سه نهاد کتابخانه، آرشیو و موزه، به عنوان نهادهای میراث فرهنگی یاد می‌کنند که مأموریت اصلی آنها حفظ میراث فرهنگی جامعه است.^۲

در این مقاله که پنجمین مقاله از سلسله نوشتار در خصوص اسناد است، برآن شدیم تا با توجه به اهمیت نهادهای میراث فرهنگی و تأثیر و تأثراتی که این سازمان‌ها با یکدیگر دارند، با وجوه افتراق و اشتراک این سازمان‌های فرهنگی آشنا شویم.

در نوشتار حاضر ابتدا ویژگی آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها آورده می‌شود، سپس به وجوه افتراق و اشتراک این نهادهای میراث فرهنگی پرداخته می‌شود و در نهایت پروژه جهانی LAM معرفی می‌شود.

ویژگی‌های آرشیو

هر چند پیشینه آرشیو، به عنوان جایگاه نگهداری اسناد و مدارک به دوران باستان بازمی‌گردد، کاربرد این

کلیدواژه:

وجوه افتراق، وجوه اشتراک، نهادهای میراث فرهنگی، آرشیوها، کتابخانه‌ها، موزه‌ها، سازمان‌های فرهنگی.

۱. پاشایی‌زاد، حسین؛ «تأثیر فناوری‌های نوین بر همگرایی میان نهادهای میراث فرهنگی»؛ ص ۸۵-۹۶.

2. Cultural heritage institutions

۳. رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ کتابخانه و موزه: وجوه اشتراک و افتراق؛ ص ۷.

بازیابی بوده‌اند. تاریخ کتابخانه‌ها دلالت بر این دارد که مجموعه‌ها باید براساس نظم خاصی مرتب شوند. بخش اصلی سازماندهی اطلاعات، فرآیند فهرست‌نویسی است. رده‌بندی مواد، بخشی از مرحله فهرست‌نویسی آثار منفرد است که قواعد خاصی را پیگیری می‌کند.^۷

ویژگی‌های موزه

موزه واژه‌ای است که از واژه یونانی Musion به معنای «جایگاه الهه» ریشه گرفته است. موزه در مفهوم امروزی آن، مکانی است برای نگهداری، مطالعه و نمایش اشیای دارای ارزش تاریخی، علمی یا هنری. مجموعه‌های موزه‌ها را مواد دیداری با دو یا سه بعد تشکیل می‌دهد. این مجموعه به گونه‌ای سنتی تنها برای استفاده داخلی نظم می‌یافت، اما نیازهای تحقیقاتی اخیر توجه به سازماندهی اطلاعات موزه‌ها را تشدید کرده است.

برای نگهداری اشیاء در موزه سابقه تولید ثبت می‌شود و گاهی گروه‌های مشابه اشیاء به عنوان مجموعه‌ای واحد توصیف می‌شوند. در موزه‌ها همانند آرشیوها، خاستگاه اثر، اطلاع مهمی است و در تعیین نام اثر بسیار اساسی است. هم خاستگاه اثر و هم چگونگی خود اثر، همراه با اطلاعات دیگر در مورد شیء باید در فهرست برگه یا دفتر ثبت درج شود. توصیف مواد بصری، اغلب مشکل‌تراز توصیف آثار متنی است و توصیف آثار بصری بیشتر بر پایه برداشت اشخاص صورت می‌گیرد.^۸

وجوه اشتراک و افتراق

هر سه نهاد کتابخانه، آرشیو و موزه برای حفاظت اطلاعات ارزشمند هستند و اهداف مشترکی دارند. همه نهادهای میراث فرهنگی، اهداف مشترکی در دسترس‌پذیری مؤثر و اقتصادی مجموعه برای مراجعه‌کنندگان خود دارند. هر سه مشکلات مشابهی در حفاظت از مجموعه خود و نظرات مشابهی در تربیت و آموزش حرفه‌ای نیروی انسانی دارند. همچنین علاقه به استفاده از تکنولوژی پیشرفته برای اطلاع‌رسانی هر چه بیشتر و بهتر به مراجعان خود دارند.

با وجود این وجوه مشترک، اولین تفاوت این نهادها در مواد و منابعی است که گردآوری می‌کنند. همچنین شیوه مجموعه‌سازی و گردآوری مواد و منابع در این نهادها متفاوت است.

کتابخانه‌ها غالباً کتاب و مجلات را نگهداری می‌کنند که این مواد از مراکز خریداری می‌شود، اما در آرشیو مجموعه ساخته شده و مجموعه آرشیو در طول زمان به وجود می‌آید. مجموعه آرشیوها عمدتاً از طریق واگذاری، اهدا، وقف و امانت فراهم می‌شود.^۹

واژه به معنای امروزی آن، از انقلاب کبیر فرانسه آغاز شد. با احداث آرشیوهای ملی در سال ۱۷۸۹ و آرشیوهای ایالتی و استانی در سال ۱۷۹۶، برای نخستین بار مدیریت واحدی گنجینه‌های اسناد و مدارک فرانسه را زیر نظر خود قرار داد.

ایفلا^۴ آرشیورا مجموعه‌ای سازمان‌یافته از پیشینه‌ها و اسناد غیرجاری می‌داند که در پیوند با فعالیت‌های یک سازمان، نهاد یا فرد دریافت یا سازماندهی شده‌اند و به دلیل ارزش مستمرشان نگهداری می‌شوند.

بنابراین یکی از ویژگی‌های کلیدی آرشیوها، سازمان‌یافتگی آنهاست. آرشیوها بر اثر فعالیت‌ها و کار سازمان‌ها یا افراد به وجود می‌آیند و توسعه پیدا می‌کنند. بنابراین اسناد یا پیشینه‌هایی که آرشیوهای سازمانی را شکل می‌دهند، مستقل نیستند، بلکه تابع ساختاری کلی هستند. لیندا ج. هنری معتقد است که ارزش آرشیوها صرفاً دیوانسالارانه نیست، بلکه فرهنگی و بشردوستانه است.

آرشیوها پیشینه‌های هر نهادی اعم از عمومی یا خصوصی هستند که به علت ارزشی که دارند نگهداری می‌شوند و خاستگاه بلافاصل آنها فعالیت‌های اجرایی است. در ضمن فعالیت‌های کاری یک نهاد یا فعالیت‌های یک فرد به وجود می‌آیند و انباشته می‌شوند و به همین دلیل اندوخته‌ای طبیعی از اسناد هستند. از آنجا که هویت و اهمیت هر منبع، اغلب وابسته به روابط سازمانی، کارکردی و فیزیکی با دیگر منابع در کل پیکره سندداری است، مواد آرشیوی ماهیتی سازماند دارند. منابع آرشیوی معمولاً منتشر نمی‌شوند و مقصود اصلی از پدیدآوردن آنها، نیل به اهداف کارکردی و اجرایی است.^۵

ویژگی‌های کتابخانه

در سال ۱۲۲۷ هجری با ورود اولین دستگاه چاپ از خارج توسط عباس میرزا به شهر تبریز و متعاقب آن تأسیس اولین چاپخانه در تهران در سال ۱۲۳۹ هجری، امکان چاپ کتب فارسی در ایران نیز فراهم شد و به مرور با افزایش میزان باسوادان جامعه و نیاز به مطالعه کتاب، ضرورت ایجاد و افزایش کتابخانه نیز احساس گردید. در سال ۱۲۴۰ شمسی کتابخانه ملی ایران و در سال ۱۳۰۵ «کتابخانه بلدیه تهران» توسط شهرداری وقت تهران تأسیس شد که می‌توان آن را نخستین کتابخانه عمومی به معنای جدید دانست.^۶

کتابخانه‌ها به طور سنتی حافظ پیام مکتوب و چاپ‌شده و نیز ارائه‌کنندگان اطلاعات در همه شکل‌ها و قالب‌ها هستند. کتابخانه‌ها دارای قدیمی‌ترین روش سازماندهی اطلاعات با هدف ذخیره‌سازی و

۷. نجبر و کریمی منصورآباد، محبوبه و الهام؛ «سازماندهی کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها»؛ ص ۱۳۹ - ۱۴۶.

۸. موسوی دیزج، شفیقه؛ «سازماندهی اطلاعات در کتابخانه، موزه و آرشیو»؛ ص ۱۳۱ - ۱۳۷.

۹. فدایی، غلامرضا؛ مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی؛ ص ۱۰۵.

۴. IFLA (International Federation of Library Associations)

۵. طهرانی‌پور، وحید؛ «بررسی وجوه افتراق و اشتراک کتابداری، آرشیوداری، موزه‌داری و آرشیو دیداری و شنیداری»؛ ص ۶۷ - ۸۲.

۶. ابراهیمی میلانی و مجابی، رسول و حسن؛ «ما و کتابخانه‌های سرد و ساکت»؛ ص ۱۲۹ - ۱۵۵.

فرهنگی صورت گرفته است که از این میان می‌توان به ALMA (اتحاد کتابخانه، آرشیو و موزه) اشاره کرد که در سال ۲۰۰۹، نه سازمان در چهار کشور انگلیس، ایرلند شمالی، اسکاتلند و ولز با یکدیگر به اشتراک ایده و تجارب پرداختند یا پروژه LAM که در سال ۲۰۰۹ توسط گروه A. S. ال. سی راه‌اندازی شد و در این پروژه اشتراک منابع، خدمات، تکنولوژی، کارمندان و تخصص‌ها در میان نهادهای میراث فرهنگی در سراسر جهان مدنظر بود.

همکاری میان نهادهای میراث فرهنگی دارای ویژگی‌های ذیل است:

۱. فعالیت‌های مشترک حفاظت فرهنگی

۲. افزایش شانس مطالعه و یادگیری مدارم

۳. کاربرمحوری با نمایش ترکیبی مدارک انواع سازمان‌ها

۴. الهام‌بخشی و امکان فرصت

GLAM پروژه‌ای است حاصل همکاری ویکی‌مدیا^{۱۳} و پروپینا^{۱۴} در سال ۲۰۱۲. دو کارکرد اصلی این پروژه سیستم ارسال GLAM به ویکی و گزارش مقررات برای استفاده است. از ویژگی‌های این طرح جهانی که در راستای یکپارچه‌سازی نهادهای میراث فرهنگی در قرن ۲۱ راه‌اندازی شده، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- بازیابی راحت‌تر
- یکپارچگی
- پشتیبانی از استانداردهای فراداده‌ای
- تبدیل به الگوی کاربرپسند
- پیش‌نمایش محتوا
- روزآمدسازی مطالب
- امکان ارتباط با بخش مدیریت
- بیشترین مطابقت با استانداردها جهت توسعه

نتیجه

آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها به عنوان مؤسسه‌های فرهنگی، به رغم شباهت‌ها و تفاوت‌هایشان در انتقال اطلاعات به شکل‌های مختلف به نسل‌های حاضر و آتی نقش مهمی بر عهده دارند.^{۱۵}

بدین ترتیب می‌توان این چهار نهاد را نهادهایی با اهداف و کارکردهای مشابه در نظر گرفت که بسته به خط‌مشی، مأموریت، جامعه کاربران، بودجه و دیگر عوامل، مجموعه‌هایی خاص از منابع اطلاعات را گردآوری، سازماندهی، نگهداری و دسترس‌پذیر می‌کنند.

اگر برای نشان دادن تفاوت‌های این سه نهاد تنها بگوییم کتابخانه‌های حاوی منتشر شده‌هاست و آرشیوها اسناد و موزه‌های آثار هنری را نگهداری می‌کنند دچار کلی‌گویی شده‌ایم. در واقع تفاوت اصلی بین این نهادها به نوعی با منابع و وظایف‌شان مرتبط می‌باشد. تفاوت‌های اصلی بین ماهیت عملکردهای این نهادها، ناشی از ماهیت وظایف (و ماهیت و منشأ منابع) آنهاست.

تفاوت و شباهت در این سه نهاد در قسمت‌های مختلفی قابل مشاهده و بررسی است که عبارت است از: توصیف و سازماندهی منابع، سیاست‌های دسترسی، اطلاع‌رسانی و ارائه خدمات، روش‌ها و اهداف حفاظت و نگهداری، کاربران و ...^{۱۶}

در دو حوزه آرشیوداری و موزه‌داری، هدف اصلی تسهیل دسترسی عموم به اطلاعات مواد یا چیزهای نگهداری شده است، اما مسئله محرمانگی و تک‌نسخه‌ای بودن بسیاری از بشرساخته‌ها یا مواد موزه‌ای و نیز اسناد آرشیوی موجب می‌شود که دسترس‌پذیری در این دو نهاد با احتیاط و توجه خاص صورت گیرد، اما در کتابخانه چنین محدودیت‌هایی کمتر مورد توجه است.

دسترسی در موزه غالباً به شکل برگزاری نمایشگاه‌ها در محیط‌های کنترل‌شده و غالباً با اهداف آموزشی است. دسترسی در آرشیوها به علت تک‌نسخگی و یا محرمانگی بعضی از اسناد محدودیت دارد و در محیط‌های نظارت‌شده و غالباً با اهداف پژوهشی صورت می‌گیرد.

از نظر سازماندهی، فهرست‌نویسی در کتابداری بیشتر پاسخگوی نیاز مراجعان است تا در دو نهاد دیگر. در آرشیوها روش‌های دیگر از جمله نمایه‌سازی و تهیه کاشیابها کارآمد است.

ویژگی‌های مواد اصلی مورد علاقه هر کدام از این نهادها و نوع نگاه این نهادها به مجموعه‌های خود موجب می‌شود تا کارشناسان هر یک از آنها، نیازمند دانش و مهارت‌های متناسبی باشند.

رابرت اس. مارتین معتقد است: «مرزهای بین کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها در حال کمرنگ شدن است. در محیط دیجیتال، تمایزهای بین کتابخانه، موزه و آرشیو در واقع ساختگی است».^{۱۱}

پروژه جهانی GLAM^{۱۲}

GLAM مخفف گالری‌ها، کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌هاست. هدف این پروژه همکاری نهادهای میراث فرهنگی در سطح جهانی است. تا کنون پروژه‌های مختلفی جهت همکاری میان نهادهای میراث

۱۰. عزیزی، غلامرضا؛ «منابع آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها: وجوه افتراق»؛ ص ۱۹۷ - ۲۰۵.

۱۱. طهرانی‌پور، وحید؛ «بررسی وجوه افتراق و اشتراک کتابداری، آرشیوداری، موزه‌داری»؛ ص ۶۷ - ۸۲.

۱۲. Galleries, Libraries, Archives, Museums

13. Wikimedia

14. European

۱۵. عزیزی، غلامرضا؛ «منابع آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها: وجوه افتراق»؛ ص ۱۹۷ - ۲۰۵.

در نهایت در این جدول، وجوه اشتراک و افتراق این سه نهاد میراث فرهنگی، از وجوه مختلف بررسی شده است.

موزه‌ها	کتابخانه‌ها	آرشیوها	چه چیزی را نگهداری می‌کنند؟
اشیاء، بشرساخته‌ها، اسناد مرتبط با آن‌ها	منابع منتشرشده در هر قالبی	پیشینه‌های گزینش شده غیر جاری؛ هر قالبی، معمولاً منحصربه‌فرد و منتشرنشده	
با نظامی سازگار با ماهیت و وضعیت اشیا	با نظام رده‌بندی (مانند دیویی و کنگره)	به ترتیب ایجاد و استفاده از سوی پدیدآوران	مواد چگونه نظم می‌یابند؟
به خط مشی، عمومی بودن یا اختصاص داشتن به جامعه‌ای تعریف شده بستگی دارد	به خط مشی، عمومی بودن یا اختصاص داشتن به جامعه‌ای تعریف شده بستگی دارد	به خط مشی و شرایط حقوقی وقف‌کننده و یا واسپار بستگی دارد	چه کسانی می‌توانند دسترسی داشته باشند؟
با بازدید از نمایشگاه‌ها، مشاوره با کارکنان	با جستجوی فهرست‌ها، گشتن در قفسه‌ها، مشاوره با کارکنان	با جستجوی راهنماها، سیاهه موجودی و اسناد دیگر	چیزی را که می‌خواهید، چگونه پیدا می‌کنید؟
در محل‌های نمایش	در ساختمان کتابخانه، یا اگر امانت داده شود، یا از راه دور	در ساختمان نهاد، تحت نظارت	کجا دسترسی پیدا می‌کنید؟
نگهداری و دسترس پذیرکردن بشرساخته‌ها و اطلاعات	نگهداری و یا دسترس پذیرکردن مواد و اطلاعات	حفظ آرشیوها و ارزش‌های سندی و اطلاعاتی آنها	هدفشان چیست؟
پژوهش، آموزش، سرگرمی	پژوهش، آموزش، سرگرمی	اثبات اعمال و فعالیت‌ها، پژوهش و سرگرمی	چرا به این نهادها مراجعه می‌کنید؟

مقایسه کلی آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها

کتابنامه

- ابراهیمی میلانی، رسول و حسن مجابی؛ «ما و کتابخانه‌های سرد و ساکت»؛ دانشگاه انقلاب، شماره ۱۰۳، ص ۱۲۹-۱۵۵، ۱۳۷۳.
- پاشایی زاد، حسین؛ «تأثیر فناوری‌های نوین بر همگرایی میان نهادهای میراث فرهنگی (کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها)»؛ گنجینه اسناد، شماره ۷۵، ص ۸۵-۹۶، ۱۳۸۸.
- رضایی شریف‌آبادی، سعید؛ آرشیو، کتابخانه و موزه؛ وجوه اشتراک و افتراق؛ تهران: نشر کتابدار، ۱۳۸۸.
- رنجبر، محبوبه و الهام کریمی منصورآباد؛ «سازماندهی اطلاعات در کتابخانه‌ها، آرشیوها و موزه‌ها»؛ ارائه شده در هشتمین همایش سراسری انجمن علمی دانشجویی کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء؛ به کوشش سعید رضایی شریف‌آبادی؛ تهران: نشر کتابدار، ص ۱۳۹-۱۴۶، ۱۳۸۸.
- طهرانی پور، وحید؛ «بررسی وجوه افتراق و اشتراک کتابداری، آرشیوداری، موزه‌داری و آرشیو دیداری-شنیداری»؛ ارائه شده در هشتمین همایش سراسری انجمن علمی دانشجویی کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء؛ به کوشش سعید رضایی شریف‌آبادی؛ تهران: نشر کتابدار، ص ۶۷-۸۲، ۱۳۸۸.
- عزیزی، غلامرضا؛ «منابع آرشیوها، کتابخانه‌ها و موزه‌ها؛ وجوه افتراق»؛ ارائه شده در هشتمین همایش سراسری انجمن علمی دانشجویی کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء؛ به کوشش سعید رضایی شریف‌آبادی؛ تهران: نشر کتابدار، ص ۱۹۷-۲۰۵، ۱۳۸۸.
- فدایی، غلامرضا؛ مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی؛ تهران: سمت، ۱۳۹۰.
- موسوی دیزج، شفیقه؛ «سازماندهی اطلاعات در کتابخانه، آرشیو و موزه»؛ ارائه شده در هشتمین همایش سراسری انجمن علمی دانشجویی کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء؛ به کوشش سعید رضایی شریف‌آبادی؛ تهران: نشر کتابدار، ص ۱۳۱-۱۳۷، ۱۳۸۸.